

Simon Viereck

Osmannerrigets storhed og fald¹

Osmannerriget (ca. 1300-1923) er en spændende, men overset aktør i Europas historie og internationale politik. Dets dynamik var et komplekst samspil mellem indenrigspolitiske udviklinger, herunder en dynamisk udvikling i legitimitet, og internationale omsving, der skiftevis gjorde imperiet til hegemonisk trussel og bekvem medspiller i anti-hegemoniske tiltag over for andre aktører. Men udviklingen løb fra Osmannerriget.

I flere århundreder herskede skiftende sultaner af Osmannerriget – forgængeren for nutidens Tyrkiet – over op til en fjerdedel af det europæiske territorium. Grækenland, arnestedet for europæisk civilisation, kom under osmannisk overherredømme, og Konstantinopel, hovedsædet for det østromerske, byzantinske rige, blev hovedstad i sultanens imperium. Alene ved sit vidstrakte territorium og sin mere end 600 år lange levetid udgør det en af de mest bemærkelsesværdige imperiedannelser i europæisk historie. Alligevel henvises denne stormagt ofte til marginen af europæisk historieskrivning som en lokal udfordrer til habsburgerne, om end de kristne aktører til tider forenedes i kamp mod de vantro muslimer.² Det er fristende at se dette som et forsøg på at opbygge en myte om det europæiske internationale systems religiøse enhed. I hvert fald var enhedsmyten af reel betydning for de kristne ligesom for de muslimske osmannere. Nyere forskning i Osmannerriget ved for eksempel Halil Inalcik (1973) og Donald Quataert (2000: 2) viser imidlertid, at Osmannerriget ikke blot var en global magtfaktor, men også spillede en forholdsvis integreret rolle i det europæiske stormagtsspil.

Emnet for min artikel er Osmannerrigets storhed og fald samt den skiftende europæiske politik overfor denne muslimske aktør. Analysen har to lag i stil med det dialektiske syn på udenrigspolitik, man finder hos toneangivende forfattere som Robert D. Putnam (1988). Det første lag er et indenrigspolitisk, imperie-analytisk perspektiv på Osmannerrigets dynamik, det andet et mellemstatsligt, hegemoni-analytisk perspektiv på Osmannerrigets skiftende placering i europæisk storpolitik.

Teoretiske forlæg

Artiklen bygger imperie-analytisk på Adam Watson (1992). Han repræsenterer den engelske skole, der betoner de immaterielle, institutionelle aspekter af international politik (se Mette Skaks artikel i dette nummer). Konkret hævder Watson, at før-statslige og statslige politiske systemer bygger på en eller anden form for legitimitet. Et politisk systems evne til at udøve hegemoni i et internationalt system afhænger af dets reelle legitimitet, som igen hviler på befolkningens kultur- og traditionsbaserede opfattelse af, hvad dets position burde være sammenholdt med dets faktiske position. Legitimitet er med Watsons (1992: 131) ord: "... the oil that lubricated the operative machinery of a system". Pointen er, at det normativt belastede ord "imperier" historisk set dækker over mange forholdsvis levedygtige

makropolitiske systemer. Det imperie-analytiske lag i min empiriske analyse går derfor ud på at give et kronologisk overblik over Osmannerrigets indre styrker og svagheder ikke bare i materialistisk, men også i mere immateriel forstand.

Hvad angår hegemoni-analysen, tænkes der på Osmannerrigets styrke i forhold til andre stormagtsdannelser i Europas historie. Synsvinklen er inspireret af forfattere som Paul Kennedy (1989) og Robert Gilpin (1981), der begge fremhæver de dynamiske faktorer bag staters magt og position i det internationale system. Gilpin ser statens indre ressourcer som afgørende for dens slagkraft udadtil. Det gælder både "hård magt" – materiel magt i militær, økonomisk og teknologisk henseende – og "blød magt", som Gilpin kalder "prestige" (Gilpin, 1981: 13-14). Det omfatter moral, lederskab og situationsspecifikke faktorer og er beslægtet med legitimiteten hos Watson (cf. Gilpin, 1981: 30-34). Det dynamiske kommer ind via de ulige vækstrater staterne imellem som følge af teknologiske gennembrud osv. (Gilpin, 1981: 12-13). En hegemons bevarelse af sin førerposition kræver militær tilstedeværelse, hvilket lægger beslag på ressourcer, der kunne være brugt til produktive formål. Det hæmmer hegemonens vækst over for konkurrenterne, hvilket øger presset på dens ressourcer. Hos Kennedy (1989: Introduction) betegner *imperial overstretch* den situation, hvor hegemonens ressourcer ikke længere kan hamle op med belastningen ved at opretholde dens førerposition. Også Gilpin (1981: 10-11) mener, at hegemonen vil ramme et kritisk punkt, hvor førerstillingens omkostninger overstiger hegemonens økonomiske evner, og at denne uligevægts-tilstand fører til en ny magtbalance gennem krig.

Magtfordelingen i et internationalt system understøttes ifølge Gilpin af et "prestigehierarki". Hegemonen opnår "ret til at lede", en legitimitet, der hviler på tre succeskriterier: sejr i den forrige hegemoniske krig, at levere offentlige goder såsom en gunstig økonomisk orden eller sikkerhed; endelig kan positionen understøttes af religiøs, ideologisk eller anden legitimitet (Gilpin, 1981: 34). Det leder tanken hen på Watsons (1992) betoning af immaterielle magtmekanismer. Gilpins sammenkædning af krig og forandring, hvor krig bliver et redskab til at overvinde systemisk uligevægt, går igen hos den klassiske realist Edward V. Gulick (1967). Til forskel fra Kennedy (1989) anlægger Gulick ikke hegemonens synsvinkel (hvilke faldgruber rummer hegemoni?). Det er snarere omverdenens synsvinkel, han anlægger i sin brug af 1700-tallets sikkerhedspolitisk indflydelsesrige anti-hegemoniske filosoffer for at formulere tre formål for magtbalancepolitik: (Gulick, 1967: 30-34):

1. At opretholde uafhængighed og sikre overlevelse.
2. At opretholde statssystemet.
3. Ingen stat må opnå herredømme over de andre stater.

Fred og bevarelsen af status quo er altså ikke primære mål for magtbalancen, blot mulige positive bivirkninger. For Gulick (1967) er det en vildfarelse at betragte magtbalancen som vedvarende. Hans teser om formålet med magtbalance og de fire teoretiske præmisser, han drøfter (Gulick, 1967: 3-29), tyder på et meget statsligt, moderne univers ligesom hos Gilpin (1981). Men det har ikke praktisk betyd-

ning for de to forfatteres anvendelighed i sammenhæng med Osmannerriget. Hensigten med at bruge dem sammen med Kennedy (1989) er, at de sammenlagt giver en realismeteorier om mekanismerne bag imperiets opstigning, dets udvikling til hegemonisk trussel, men lejlighedsvis også til deltager i anti-hegemoniske koalitioner, efterhånden som andre hegemoner fik overtaget, og sluttelig dets forfald.

Blandt Gulicks præmisser for magtbalance findes ensartethed mellem enhederne som noget, der fremmer deltagelse i magtbalancesystemet. Den empiriske litteratur understreger Europas grundlæggende fællesskab i middelalderen og senere gennem forestillingen om *Res Publica Christiana* og *la Grande Republique*. Men en stormagt som Osmannerriget kunne ikke ignoreres og blev det heller ikke i det europæiske magtspil. Den rendyrkede magtbalancepolitik er nemlig frigjort fra religiøse eller ideologiske moralske hensyn – den er *statsræson* à la Richelieu (Watson, 1992: 182-186). Som kontrast til statsræson opererer diskursanalytikerne Iver B. Neumann og Jennifer M. Welsh (1991) med begrebet *kulturræson*, dvs. adfærd styret af konstruerede ideologiske forestillinger om det anderledes hos konkurrerende eller truende aktører. De fremhæver (Neumann og Welsh, 1991: 336ff.), at kulturræson længe dominerede international politik, hvorimod statsræson først for alvor slog rod i Europa i løbet af 1500-tallet. Med baggrund i Gilpins samspil mellem hårde og bløde magtformer vil jeg mene, at man kan operere med et *kvalitativt overstretch* såsom en manglende evne til at omstille sig til nye spilleregler i international politik. Begrundelsen for at inddrage Neumann og Welsh (1991) er altså den samme som vedrørende Watson (1992): at få dækket både materielle og immaterielle dimensioner i det mellemstatslige, hegemoni-analytiske lag af min kronologiske gennemgang af Osmannerrigets storhed og fald.

Analysens afsæt

Den overordnede problemstilling er Osmannerrigets rolle i europæisk politik, konkret udviklingen fra dets storhed til dets fald. Metoden er at analysere samspillet mellem Osmannerrigets indre og ydre dynamik, hvor det sidste omfatter den europæiske omverdens politik overfor denne muslimske aktør. Artiklens vigtigste hypoteser er:

1. Internationalt skete der en overgang fra kulturræson til statsræson, hvilket inddrog Osmannerriget i det europæiske magtbalancesystem.
2. En afgørende faktor i Osmannerrigets fald var dets manglende evne til at omstille sig fra kulturræson til statsræson.

Med andre ord er det især forholdet mellem kulturræson og statsræson, som optager mig, selvom det er nødvendigt at analysere dem i den større empiriske og teoretiske sammenhæng, jeg har skitseret ovenfor. Mit udgangspunkt er, at kulturræson giver anledning til et bipolar magtbalancesystem bestående af to enheder: kristendommen og islam repræsenteret ved henholdsvis det kristne Europa og Osmannerriget. Kristne alliancer med det formål at bekriige osmannerne og aggressioner legitimeret gennem korstogsretorik vil blive betragtet som udtryk for kulturræson og dens magtbalancesystem. Statsræson derimod vil give anledning

til en konventionel anti-hegemonisk magtbalance, hvori Osmannerriget indgår på lige fod med europæiske aktører. Alliancer mellem osmannerne og kristne aktører betragtes som udtryk for statsræson. De imperie-analytiske afsnit lægger vægt på ændringer i legitimitets- eller ressourceforhold i forhold til den foregående periode. De hegemoni-analytiske afsnit belyser Osmannerrigets konkurrenceevne i forhold til samtidens europæiske aktører samt spillet mellem kulturræson og statsræson, herunder aktørernes opfattelser af sig selv og modparten.

Del 1: Opgangstiden frem til 1526

Osmannerrigets oprindelse og udvikling frem til 1453

Som beskrevet i Paul Wittek (1938) og Inalcik (1973) opstod Osmannerriget ved at turkmenske nomadefolk indvandrede østfra til Lilleasien og etablerede sig mellem Anatoliens Rumsultanat og det østromerske rige Byzans i tiden efter det 4. korstog, der gik hårdest ud over det kristne Byzans. Indvandrerne var muslimske krigere kaldet *ghazi*, der tog på plyndringstogter ind på byzantinsk område. Byzans brugte tilsvarende frontliniekrigere – typisk grækere – kaldet *akritoi*. Oven på korstogschokket vendte Byzans sig mod Europa, hvilket hjalp ghaziemiraterne til at etablere sig fra 1260 og frem. En af de turkmenske ghazifyrster hed Osman; han har givet navn til riget. Osmannernes vellykkede plyndringstogter tiltrak ghazi i stort antal, og efter 1320 kunne de indtage de resterende byzantinske territorier i Anatolien og efterhånden også Byzans' europæiske besiddelser. I år 1400 kontrollerede Osmannerriget næsten hele området fra Anatoliens sydøstlige grænser til Donau. Det bragte dem dog på kant med den centralasiatiske hersker Timur Lenk, der i 1402 besejrede dem og opløste den anatolske del af riget. Efter en periode med borgerkrig reorganiserede Osmans efterfølgere det resterende rige og annekterede langsomt hele Anatolien. 29. maj 1453 indtog Mehmed 2. Konstantinopel, hvorved Osmannerriget for alvor etablerede sig som stormagt (Inalcik, 1973: 23).

Imperie-analytisk perspektiv på perioden frem til 1453: Osmannerriget prægedes af dets oprindelse som ghaziemirat i grænselandet mellem de muslimske og kristne verdener. *Ghaza* – hellig krig mod de vantrø – blev fundamentet for det rige, Osman grundlagde. Dets succes tiltrak alskens krigeriske elementer, heriblandt en vis andel kristne. Kriegerne var forbundet med sultanen af deres ghaziidentitet, idet sultanens "ret til at lede" (jf. Gilpin, 1981) hvilede på hans status som en stor ghazi, altså på hans militære formåen. Nederlaget til Timur Lenk knuste en begyndende magtcentralisering, men bragte krigsførelsen i fokus påny. Om grundlaget for sultanens legitimitet som hersker siger Wittek (1938: 40): "A Ghazi state was a body which aimed at military conquest. The chief had the allegiance of his followers in return for the obligation to provide them with the means of livelihood, which meant the acquisition of booty." Islam opdeler imidlertid verden i to områder: *Dar-ül-Islam*; islams hus og *dar-ül-Harb*; krigens hus. Det angivelige formål med ghaza var således: "... not to destroy, but to subdue the infidel world" (Inalcik, 1973: 6-7).

Rigets placering som grænseland betød endvidere, at befolkningen i høj grad bestod af immigranter, besejrede befolkningsgrupper og lignende. Ved at have beboet og tilpasset sig grænselandet gennem mere end et århundrede havde ghazi og

akritoi mere tilfælles med hinanden end med deres respektive trosfæller uden for grænselandet, og mange akritoi sluttede sig til osmannerne (Wittek, 1938: 42). Osmannerriget opstod således som et multikulturelt, religiøst og kulturelt tolerant samfund, hvilket Wittek (1938: 42-43) til dels tilskriver de muslimske gejstlige, *ulema*, som kom tilrejsende fra det hedengangne kalifat.³ De leverede tillige de nødvendige administrative kundskaber til at styre et imperium. Tolerancen fik græsk-ortodokse kristne i det byzantinske Europa til at foretrække osmannerne frem for katolikkerne. Den svækkelse af Byzans' centraladministration, der gik forud for Konstantinopels fald i 1453, havde givet friere spil for den lokale adels udnyttelse af bønderne, som følgelig oplevede osmannerne som befriere. Osmanerne nedfældede otte principper for deres statsforvaltning (Hess, 1978: 157-158):

1. Der kan ingen kongelig autoritet findes uden militæret.
2. Der kan intet militær findes uden rigdom.
3. *Reaya* (bønderne, "Flokken") skaber rigdommen.
4. Sultanen opretholder reaya ved at lade retfærdighed regere.
5. Retfærdighed kræver harmoni i verden.
6. Verden er en have; dens mure er staten.
7. Statens støtte er den religiøse lov.
8. Der er ingen støtte for den religiøse lov uden kongelig autoritet.

Osmannerne bragte de eksisterende feudalforhold til ophør og indførte en ensartet, lavere person- og jordskat, men lod ellers den eksisterende samfundsorden bestå. De kristne feudalherrer blev typisk indrullet i den osmanniske militære klasse.⁴ Riget udsprang i et stærkt centrum kombineret med pragmatisme over for lokal kultur og religion i yderområderne. Sultanen nød stor prestige blandt sine muslimske undersåtter som ledende ghazi og blandt andre religiøse og etniske grupper gennem den ordenshåndhævelse og beskyttelse mod feudal udbytning, som han leverede. Quataert (2000: 5, 32-33) beskriver osmannerne som tolerante, mådeholdne og ensartede i deres retshåndhævelse, hvilket sikrede dem loyalitet fra stort set alle befolkningsgrupper.

Hegemoni-analytisk perspektiv på perioden frem til 1453: I sit forhold til andre internationale aktører blev Osmannerriget i denne første periode hjulpet af karismatiske sultaner, der var gode strateger. Alliancen med den byzantinske tronaspirant Cantacuzenus, var typisk: den gav osmannerne chancen for at intervenere i indre byzantinske anliggender og få et brohoved på europæisk jord, nemlig Gallipoli. De erobrede derpå Thrakien og det meste af Balkan dels ved ghazitogter og centralt organiserede angreb, dels ved alliancer med lokale magthavere. De udviklede sig ofte til vasalforhold sluttende med osmannisk annektering (Quataert, 2000: 26-27).

Det ungarske kongerige var osmannernes største trussel på Balkan. Venedig havde interesser på Balkan, men var primært en sømagt, der dominerede det østlige Middelhav. Korstoget til Nikopolis i 1396, der endte i et ydmygende nederlag for de eventyrlystne franske korsridere, resulterede i osmannisk kontrol med Balkan op til Donau (Goodwin, 1998: 23-25). Osmannernes nederlag til Timur Lenk og

delvise opløsning gav for en stund Byzans, Venedig og Ungarn en opblomstring, men i længden kunne de ikke hamle op med det reorganiserede Osmannerrige. Det blev klart efter dets sejr over en ungarsk-vallakisk hær ved Varna, Bulgarien i 1444. De latinske og ortodokse kirker blev formelt forenet, og en venetiansk intervention planlagt, men sultan Mehmed 2. kom den i forkøbet ved at indtage Konstantinopel – middelalderens bedst forsvarede by – i 1453 (Inalcik, 1973: 21-23).

Osmannerrigets ekspansion med udgangspunkt i grænseområdernes ghazi-samfund blev drevet af kulturræson, men var pragmatisk, og alliancen med Cantacuzenus er et eksempel på statsræson. For modpartens vedkommende udviste især Venedig statsræson, en adfærd de italienske bystater havde overtaget fra de græske stoikere (Schwoebel, 1967: 34; Watson, 1992: 152-162). Bortset fra Venedig var der endnu ikke kontakt mellem Osmannerriget og de europæiske stormagter, der trods pavelig og byzantinsk agitation ikke anså Osmannerriget for en alvorlig trussel⁵ (Inalcik, 1973: 21-22). Korstoget til Nikopolis fik ringe opbakning, men stemningen ændrede sig brat ved Konstantinopels fald til osmannerne i 1453.

Mødet med det europæiske internationale system: 1453-1526

Osmannerrigets konsolidering beskrives af Andrew C. Hess (1978) begyndende i 1517 med erobringen af Syrien og Egypten, der som Cairo-kalifat (se note 3) omfattede de hellige byer Mekka og Medina. Forholdet til Europa prægedes af, at ghazi-bevægelsen genopstod som korsarer, dvs. sørøvere i det vestlige Middelhav. Fra sidst i 1400-tallet blev de hovedelementet i den osmanniske flåde i de krige mod venetianerne og spanierne, der etablerede Osmannerriget i Nordafrika og det græske øhav. Konflikterne i Middelhavet blev også påvirket af den kristne generobring af den muslimske Iberiske halvø og opdagelsen af Amerika. På kontinentet gav invasionen af Bosnien i 1463 anledning til en ungarsk-venetiansk alliance med støtte af paven og kongen af Aragonien, men den blev nedkæmpet bid for bid 1464-79. Venedig allierede sig endvidere med det muslimske Persien, ligeledes uden held (Inalcik, 1973: 28). Krigen med Venedig gav osmannerne kontrol med det meste af Grækenland, hvorimod deres indtagelse af Otranto, Italien, i 1480 på grund af uro omkring et osmannisk tronskifte, ikke førte til den ventede invasion. En ny krig mod den ungarsk-venetianske alliance 1499-1502 viste, at den osmanniske flåde nu kunne måle sig med den venetianske og markerede Osmannerrigets indtog i europæisk – specielt italiensk – politik (Inalcik, 1973: 31). Süleyman 1. ("den Prægtige") fjernede ved slaget ved Mohacs 1526 Ungarn som stormagt, hvilket senere viste sig at udgøre klimakset i Osmannerrigets fremmarch (Inalcik, 1973: 35).

Imperie-analytisk perspektiv på perioden 1453-1526: Den effektive osmanniske administration udbredtes nu til yderområderne. Mehmed 2. så sit rige som arvtager til Romerriget og dermed som det græsk-ortodokse trossamfunds beskytter (Inalcik, 1973: 56-57). Enhver kunne frit klage til den lokale dommer, til det Kejserlige Råd – et levn fra Byzans – eller sultanen selv. Loven var differentieret for muslimer og ikke-muslimer, og lokale love bevarede, hvis de ikke stred mod muslimsk lov (Inalcik, 1973, kapitel X og XII; Hess, 1978: 169). Erobringen af Egypten gav kontrol med verdens rigeste centre for transithandel, og indtægten fra

Egypten og Syrien udgjorde en tredjedel af Osmannerrigets statsbudget (Inalcik, 1973: 128). Frugtbar landbrugsjord og høj befolkningstæthed i de europæiske nyerobringer gav yderligere velstand, der finansierede en større modernisering og udbygning af hær og flåde. Hertil kom rigets legitimitet som garant for muslimernes to hellige byer efter Cairo-kalifatets fald til osmannerne (Inalcik, 1973: 34). Den osmanniske centraladministration byggede på et slavesystem, idet kristne drengebørn blev tvangsfjernet for at tjene sultanen, senere sat i system som *devshirme* ("dren geskat").⁶ Til gengæld fik de den bedste militære og bogligt-religiøse uddannelse, riget kunne opvise, i paladset i Konstantinopel. De dygtigste gjorde karriere som civile embedsmænd, resten gled ind i *janitshar*-korpset, eller slog på slagttøj under angreb, osmannernes skræmmetaktik. Den oplæring, de modtog, samt deres konvertering til islam sikrede deres loyalitet mod sultanen (Inalcik, 1973: 78-79). Som det er fremgået, styrkedes hans legitimitet blandt muslimerne yderligere i denne periode, og den kristne bondebefolkning trivedes fortsat bedre end under osmannernes forgængere. Kun den kristne militære klasse var dårligere stillet uden sine len osv. Sultanens legitimitet hvilede på Gilpins (1981: 34) tre succeskriterier, hvortil kommer rigets øvrige fundament såsom den brutale, men effektive rekruttering af civile embedsmænd og janitsharer blandt de kristne.

Hegemoni-analytisk perspektiv på perioden 1453-1526: Janitsharerne var Europas første professionelle hær. Generelt var den osmanniske hær sine kristne og muslimske modstandere disciplinært og taktisk overlegen (Quataert, 2000: 30-31). Osmannerne mente, at Allah havde udstukket en kurs mod verdensherredømmet for dem. Det stammede fra overbevisningen om islams overlegenhed samt deres tro på at nedstamme fra "... the eldest Oghuz grandson Qayi, who was called upon to rule the world" (Witteck, 1938: 50). Først efter Konstantinopels fald gik det op for europæerne, at osmannerne beherskede det sydøstlige Europa (Schwoebel, 1967: 22). Europæernes syn på dem var farvet af korstogene og domineret af kulturræson. Den kristne kirke anså muslimerne for vantro, omvendt anså muslimerne den kristne treenighedslære som flergudsdyrkelse.⁷ Osmannerriget var dog ingen fundamentalistisk stat, blot en krigerstat. Spanien var anderledes intolerant under generobringen – de iberiske muslimer og jøder blev tvangsassimileret eller måtte udvandre (Hess, 1978: 7).

Konstantinopels fald i 1453 sendte chokbølger gennem Europa, og paven blev anmodet om at organisere et nyt korstog. Opfordringerne fulgtes af en eskalerende propaganda om osmannernes overgreb (Schwoebel, 1967: kap 1). Danmarks Christian 1. erklærede "at den store Tyrk var uhyret, der rejste sig fra havet, som beskrevet i Apokalypsen" (Schwoebel, 1967: 4). Europæerne så osmannerne som Guds straf mod kristendommen for dens indre splid og deres egne synder, hvilket skabte ny opbakning til ideen om *Res Publica Christiana* (Schwoebel, 1967: 23). Chokket i 1453 fik dem til at fastholde stereotypen om den barbariske "tyrk" og deres egen overlegenhed: "If the Turks were barbarians it followed that they must be inferior to civilized Europeans on all counts; and, in the face of overwhelming evidence to the contrary, even the military abilities of the Turks were disparaged" (Schwoebel, 1967: 19). Enkelte forfattere anerkendte osmannernes militære overlegenhed og beskrev dem som et venligt og civiliseret folk. Imidlertid herskede en

universel tese om kristnes og muslimers grundlæggende uforenelighed, som også genfandtes i osmanniske kilder. Denne europæiske folkestemning gjorde det muligt for paven at samle et korstog til Beograd i 1456, som tvang den osmanniske hær til tilbagetrækning, men så blev korstoget ramt af pesten. Beograd faldt dog ikke til osmannerne før 1521.

Via alliancen med Ungarn var sømagten Venedig frontkæmper i rivaliseringen mellem kristendom og islam. Den osmanniske flåde tiltvang sig dog en styrkeposition i det østlige Middelhav med indtagelsen af det strategisk vigtige Rhodos i 1522. Korsarerne i det vestlige Middelhav stod for ghaza som en relativt uafhængig buffer mellem *Dar-ül-Islam* og *Dar-ül-Harb*. Maurerne drog korsarerne og senere sultanen ind i et strategisk opgør om den nordafrikanske kyst med den spanske flåde (Hess, 1978: 26-27). Den venetiansk-ungarske alliance nød efterhånden både pavens, kongen af Aragoniens (Spanien) og andre kristnes fulde opbakning, kort sagt kulturræson. Det illustreres af samtidens retorik om det kristne fællesskab, hvor osmannerne ("Tyrken") blev fjendebillede, "den anden" som det hedder i diskursanalysen, jf.: "The increasing solidarity of Christendom gave greater power to the crusade against the other; the crusade against the other helped to promote solidarity among the members of Christendom" (Neumann og Welsh, 1991: 334). Med andre ord gensidigt forstærkende mekanismer mellem det retoriske plan og handlingsplanet, hvor man fra da af søgte at sætte en stopper for Osmannerrigets ekspansion. Samtidens kristenhed så således en systemisk ubalance i form af en hegemonisk trussel, der måtte overvindes.

Del II: Stagnation og forfald 1526-1815/1922.

Magtbalance og stagnation: 1526-1699.

Som beskrevet af Habsburg-historikeren Robert A. Kann (1974: kap. 3) samt Hess (1978: kap. 4, 5) og Inalcik (1973: kap. V, VI) skete Osmannerrigets invasion af Ungarn i 1526 på baggrund af kongen af Spanien, Karl 5.s udnævnelse til Hellig Tysk-Romersk Kejser i 1519. Den slagne kandidat, Frans 1. af Frankrig, var overbevist om, at kejseren ville blive "verdens hersker" og så Osmannerriget som den eneste magt, der var, der kunne garantere de europæiske staters overlevelse (Inalcik, 1973: 35). I forbindelse med Süleyman den Prægtiges invasion af Ungarn havde ungarske partisaner valgt Karl 5. s svoger, østrigeren Ferdinand af Habsburg, til Ungarns konge, men sultanen slog hans modinvasion tilbage og fortsatte i 1529 til Wien, som han belejrede i tre uger – uden held. Efter to yderligere fejlslagne invasioner måtte Ferdinand imidlertid i 1547 acceptere at betale en ydmygende årlig tribut til sultanen på 30.000 dukater (Inalcik, 1973: 37). Transsylvanien blev ligeledes tributpligtigt, men nød i øvrigt vidtstrakt selvstyre, ligesom osmannervældet hjalp protestantismen til at slå rod i den centrale og østlige del af Ungarn, fordi sultanen beskyttede både calvinister og lutheranere mod den habsburgske modreformation (*Den Store Danske Encyklopædi*, bind. 19: 514). Med andre ord var der ikke her en brat overgang fra opgang til forfald.

Men i 1606 var osmannerne under pres og måtte opgive deres krav på den habsburgsk-kontrollerede stribe af Ungarn og den årlige tribut, selv om der ikke fulgte nævneværdige territoriale ændringer, ej heller med Vasvar-traktaten af 1665.

Deres anden belejring af Wien i 1683 endte i nederlag, hvilket banede vejen for yderligere militære sejre for de østrigske habsburgere. Freden ved Karlowitz 1699 markerede definitivt, at osmannerne ikke længere egenhændigt kunne true dem (Kann, 1974: 67). Men som ovenfor antydnet var der en fransk-osmannisk alliance, som fra 1536 lagde pres på Karl 5. fra to fronter. Samarbejdet endte i 1559, hvor den fransk-spanske magtkamp blev afgjort til Spaniens fordel (Inalcik, 1973: 36, 41). Habsburgerne og osmannerne var militært nogenlunde i balance fra 1529 og århundredet ud. Phillip 2. af Spanien tabte et fremprovokeret flådeopgør i 1560 ved Gerba, men i "Hellig Liga" med Venedig og paven tildelte hans "uovervindelige armada" osmannerne et knusende nederlag ved Lepanto 1571. Korstogsflådens plan om at angribe Konstantinopel blev dog opgivet efter mødet med en nybygget osmannisk flåde (Inalcik, 1973: 41-42). Genindtagelsen af Tunis med en monumental hær på næsten 100.000 mand gengav osmannerne den prestige, de havde tabt ved Lepanto.

Osmannerriget og den spanske stormagt indgik en våbenhvile i 1578. I 1588 tabte den spanske armada til den engelske flåde, hvorefter den sammen med den hollandske flåde overtog osmannernes dominerende position i Middelhavet. Inalcik (1973: 43) fremhæver, at det gav plads til lokal utilfredshed med osmannerne i Nordafrika, oprør blandt janitshar-garnisoner og en tilbagevenden til privat sørøveri blandt korsarerne. Samtidig udkonkurrerede englænderne og hollænderne med deres oceangående skibe osmannerne i det Indiske Ocean, den Persiske Golf og det Røde Hav. Handelen med østen gik gradvis uden om Osmannerriget. Midt i 1500-tallet kom Osmannerriget i kontakt med Rusland, der lagde pres på dets vasalstater omkring Sortehavet. Men først i slutningen af perioden, dvs. fra zar Peter den Store og frem var russerne klar til at udfordre osmannerne. I 1686 sluttede Rusland sig til pavens Hellige Liga mod de vantro, hvorimod England, Nederlandene og Frankrig holdt sig udenfor (Rystad, 1985: 264).

Imperie-analytisk perspektiv på perioden 1526-1699: Det hastigt voksende Osmannerrige, der frem til slutningen af 1500-tallet forekom velfungerende, begyndte at opleve intern uro. En af grundene hertil var ifølge Inalcik (1973: kap. XVIII), at fundamentalistiske grene af sunni-islam (hjulpet af den fremvoksende wahhabi-stat i Arabien) vandt udbredelse. Disse fanatikere "... condemned all practices introduced since the time of the Prophet as 'innovation', and those who practised them as unbelievers" (Inalcik, 1973: 184). Centraladministrationen var præget af pragmatiske sunnitter, men demagogerne nød stor folkelig popularitet. Samme forfatter beskriver, hvordan janitsharer i 1580 nedbrændte et nyetableret og topmoderne observatorium – det eneste i den islamiske verden – fordi religiøse ledere havde beskyldt det for at have forårsaget et udbrud af pest. Janitsharerne blev ligeledes en mægtig indenrigspolitisk allieret for bybefolkningernes interessegrupper.

En anden grund var inkompetencen blandt Süleymans efterfølgere som sultaner. Selim 2. (1566-74) var berygtet som "Drukkenbolten". Udsvævende livsstil og manglende evner underminerede sultanembedets ghazi-legitimitet. Ydermere blev det småt med nye territorier at uddele som *timar* (se note 4), efterhånden som ekspansionen ind i Europa hørte op. Udviklingen skyldtes europæernes moderni-

serede fæstningsanlæg og krudtvåbnenes indtog. Det gjorde osmannernes kavalieri forældet og tvang dem til at øge antallet af lønnede janitsharer og andet infanteri, hvilket underminerede slavesystemet. Sølv fra den Nye Verden skabte på den tid en voldsom inflation (Inalcik, 1973: 48-49) samtidig med, at søvejen fra Indien ophævede Osmannerrigets position som transithandelsområde. Korruption blev udbredt i bureaukratiet. Stor befolkningstilvækst og klimaændringer i slutningen af det 16. århundrede medførte mangel på mad og skabte anarki i Anatolien. Regeringen kom i permanent finansiel krise, militærets træning, udstyr og disciplin smuldrede – soldaterne plyndrede og gjorde oprør (Inalcik, 1973: 46-47, 50; Hess, 1978: 105ff.). Kort sagt et indre sammenbrud (Rystad, 1985: 264).

Der er tydeligvis en mangfoldighed af årsager til Osmannerrigets deroute efter Süleyman den Prægtige, som var den sidste stærke feltherre blandt sultanerne, og hvis greb om magten følgelig var hjulpet af militære bedrifter. For som Hess (1978: 105) næsten marxistisk skriver: "... the sudden change from external expansion to a determined internal exploitation was bound to stimulate widespread violence". Med andre ord stod og faldt riget og sultanens autoritet med erobringer og plyndringer. Autoriteten søgtes genetableret med magt under Murad 4. (1623-1640) og navnlig under den nådesløse, men effektive storvesir Küprili og hans dynasti af storvesirer i sidste halvdel af 1600-tallet. Med tanke på Gilpins (1981) og Kennedys (1989) ræsonnement var perioden præget af svindende ressourcer og teknologisk efterslæb kombineret med faresignaler som religiøst betinget konservatisme. Osmannerrigets skrøbelige grundlag, herunder dekadencen blandt sultanerne, slog igennem med varig skade på legitimiteten til følge trods Küprili-dynastiets reformer.

Hegemoni-analytisk perspektiv på perioden 1526-1699: Den fransk-osmaniske alliance handlede tydeligvis om statsræson og gjorde Osmannerriget til en magtfuld medspiller i europæisk politik, hvor det aktivt fremmede splittelsen inden for Habsburgriget for at svække det. Inalcik (1973: 37-38) ser osmannernes støtte til lutheranere og calvinister i dette lys af bevidst statsræson. Da England overtog Frankrigs rolle som Spaniens vigtigste europæiske modstander, begyndte også englænderne at se osmannerne som en forbundsfælle. I 1580 fik England særlige handelsvilkår i Osmannerriget, og i 1612 sås nederlandske calvinister i Konstantinopel (Holt et al., 1970: 330). Ungarns og Transsylvaniens status som calvinistiske højborge under osmannervældet vidner om, at reformationen fjøede ny dynamik til kulturræsonens magtbalance. Både katolikerne og de muslimske osmannere appellerede til protestanterne – og omvendt. Således kaldte Elizabeth 1. den engelsk-osmaniske alliance af 1588 for et forbund af "strict monotheists against untrustworthy Catholics" (citeret efter Neumann og Welsh, 1991: 338). Den indrekristelige splittelse i Europa kulminerede i Trediveårskrigen (1618-1648). Dens omdrejningspunkt var religiøst og for så vidt kulturræson, men statsræson slog for alvor igennem her. Osmannerrigets passivitet (som følge af krigstræthed) var en kritisk faktor i denne forsmag på verdenskrigene.

Selv den fromme Karl 5. tyede til statsræson over for osmannerne og tog kontakt til Persien i 1529, ligesom russerne senere gjorde. Via Persien, Osmannerrigets rival, kunne Habsburgriget tvinge Süleyman den Prægtige til en fredsslut-

ning, for nu frygtede han en tofrontskrig (Inalcik, 1973: 38). Ellers henholdt de spanske aktører sig til kulturræson, navnlig via den Hellige Liga med paven og Venedig af 1536 og 1570 samt under opgøret om Kreta 1645-69, hvor også Frankrig og England deltog. Udslettelsen af den osmanniske flåde ved Lepanto i 1571 blev et vendepunkt i det osmannisk-europæiske forhold, da europæerne for første gang forpligtede sig til et flerårigt korstog mod osmannerne (Holt et al., 1970: 336-337).⁸

Osmannernes krige mod de østrigske habsburgere var, trods magtpolitiske ambitioner på Balkan, gode eksempler på kulturræson. Osmannerne ville erobre verden for islam, og Habsburg-slægten, der besad kejserværdigheden i det Tysk-Romerske Rige, var formelt kristendommens ypperste verdslige beskytter. Frankrig optrådte på Osmannerrigets side under magtkampen med Spanien, en kulturræson-aktør, der måtte melde forfald i 1593 på grund af andre krige. I stedet fik paven Transsylvanien, Vallakiet, Moldavien samt ukrainske kosakker over på habsburgernes side i en ny kristen koalition. Endnu en pavelig Hellig Liga bestående af Østrig, Polen, Venedig og senere Rusland fulgte osmannernes anden og fuldstændig fejlslagne belejring af Wien i 1683. Nederlaget blev en katastrofe for Osmannerriget og førte frem til Karlowitz-freden i 1699, der gav Ungarn til Habsburgerne, mens Rusland fik fodfæste på Sortehavets kyst. Med andre ord tegner der sig for perioden 1526-1699 et billede af kulturræson med stor realpolitisk betydning, vel at mærke en mudret kulturræson præget af reformationens indtog som en tredje ideologisk magtfaktor. Navnlig fra fransk og senere sømagterne Englands og Nederlandenes side handlede man ud fra en anti-habsburgsk anti-hegemonisk statsræson, der med Osmannerrigets deltagelse rakte fra Atlanten gennem Centralasien til det Indiske Ocean (Inalcik, 1973: 38).

Fra stormagt til "Europas syge mand": 1699-1922

Såvel Habsburg- som Osmanner- og Ruslandshistorikere fremhæver Karlowitz-freden af 1699 og fredsslutningen med Rusland året efter som skelsættende. Osmannerriget syntes herefter uvillig til at intervenere i europæiske forhold. Frankrigs opstigning til hegemon efter Tredivårskrigen med de krige, det afstedkom, degraderede samtidig "tyrkerkrigene" til sekundære forehavender, dog ikke for habsburgerne (Kann, 1974: 63). Rusland under Peter den Store (zar 1682/89-1725) erobrede vigtige områder ved Sortehavet og i Ukraine og stod i 1700 som Osmannerrigets største trussel. Zaren ville opbygge en Sortehavsflåde i Azov, men var afskåret fra havet af det osmannisk kontrollerede stræde ved Kerch. Den Store Nordiske Krig 1700-1721 mellem Rusland og Sverige fik indflydelse på det russisk-osmanniske forhold, da Karl 12. af Sverige flygtede til Konstantinopel i 1709. En alliance opnåede han ikke, men Ahmed 3. gik i krig mod Rusland i 1710 (Sumner, 1949: 37-38). Rusland tabte ved Stanelishte i Moldavien og måtte i 1711 afgive, hvad man havde vundet i 1700 (Sumner, 1949: 40-41).

Efter denne sejr søgte osmannerne i 1715-1718 at generobre de besiddelser, der i 1699 var tilfaldet Venedig. Det gav Habsburg-kejseren Karl 6. anledning til nogle letkøbte sejre på østfronten. Det afgørende slag ved Peterwardein 1716 udstillede den osmanniske hærs underlegenhed. Beograd blev indtaget af habsburgerne

som tillige fik resten af Ungarn og Temesvar-banatet ved Freden i Passarowitz 1718 (Kann, 1974: 68). Den nye russisk-østrigske alliance fra 1726 indfangede imidlertid Habsburgriget i Ruslands ambitioner om ekspansion mod sydøst. Under den russisk-osmanniske krig 1735-39 måtte habsburgerne angribe Osmannerriget med en hær, der i mellemtiden var blevet groft forsømt. Habsburgriget stod som taber ved Beograd-freden af 1739, som nærmest gav "uafgjort" for Rusland (Kann, 1974: 69; Sumner, 1949: 26). Først den russisk-osmanniske krig 1768-74 gengav Rusland dets status fra 1700. Oprør på Balkan og længere mod nord viste, at Rusland havde stor tilslutning blandt de ortodokse kristne under osmannisk herredømme. Fri adgang til Sortehavet vandt Rusland dog først med annekteringen af Krim-khanatet i 1783 (Sumner, 1949: 77). Rusland fik igen Habsburgriget i krig med osmannerne 1788-91, men dets succes på slagmarken var ledsaget af uro indadtil i imperiet, så det måtte affinde sig med status quo (Kann, 1974: 70). Rusland flyttede med 1792-freden sin grænse til Osmannerriget frem til floden Dniepr, hvilket styrkede dets prestige blandt de ortodokse kristne.

De mange knubs i konflikten med europæerne gik ikke sporphøst hen over Osmannerriget indadtil, idet de ansporede forskellige forsøg på reorganisering fra sidst i 1700-tallet, hvoraf *tanzimat*-reformerne (1839-1876, se nedenfor) bør nævnes. Reformerne gjorde ikke op med den militære sektors forrang og kunne derfor ikke rette op på Osmannerrigets efterslæb i forhold til industrialismens og den nationale og politiske vækkelses Europa. I slutfasen dominerede Napoleonskrigene og deres efterspil, den såkaldte europæiske koncert fra 1815 og frem, forholdet mellem Osmannerriget og Europa. Stormagtskoncerten var præget af et tredje princip, som Watson (1992: 243) kalder *systemræson*. Det går ud på, at hensynet til statssystemets stabilitet er i højsædet på bekostning af særinteresser og indebar, at man beskyttede Osmannerriget under dets åbenlyse forfald.

Forspillet var, at osmannerne hjalp russerne og englænderne mod Napoleon. Ironisk nok var det en fælles russisk-osmannisk flåde, der støttede paven ud for Italien i 1798, og et britisk-fransk-osmannisk forbund blev indgået i 1799 (Quataert, 2000: 78). Napoleon invaderede Egypten i 1798, men blev besejret af osmannerne og briterne. Derefter tog den osmanniske administrator Muhammad Ali Pasha magten i Egypten og skabte en stat og en hær, der kunne have væltet Osmannerriget selv, hvis ikke den russiske hær havde grebet ind (Quataert, 2000: 55, 57-58). Franskmandene havde tidligere intervenseret til osmannernes fordel under fredsforhandlingerne i 1699 og 1730. I 1800-tallet bredte det franske mønster med at beskytte Osmannerriget sig således til det øvrige Europa efterhånden, som det stod klart, at riget ikke evnede at forsvare og kontrollere sit eget territorium. Med andre ord gik Osmannerriget fra at være "Verdens Skræk" til "Europas syge mand" i den europæiske offentlighed (Quataert, 2000: 75). Under Krimkrigen (1853-56) forsøgte Rusland at tage forskud på bodelingen efter rigets ophør, men blev banket på plads af England og Frankrig. Osmannerriget selv blev belønnet med officiel optagelse i den europæiske koncert i 1856, men fra Berlin-konferencen (1877-78) var dagsordenen at foretage en så kontrolleret afvikling af riget som muligt (Quataert, 2000: 58-59). Osmannernes sidste skæbnesvangre forsøg på at byde ind på Europas storpolitik var dets deltagelse i 1. verdenskrig på centralmagternes

side. Det førte til dets endelige opløsning i 1922 og til oprettelsen af en ny stat – Tyrkiet.

Imperie-analytisk perspektiv på perioden 1699-1922: Freden i 1699 tvang osmannerne til at indse de kristne europæiske staters overlegenhed og forsøge reformer efter vestligt mønster. De sekulære bureaukrater i centraladministrationen udviklede sig til en stærk rival til de magtfulde konservative kræfter centreret omkring de muslimske lærde, *ulema*, og janitshar-korpset (Holt et al., 1970: 353). Bureaukraternes diplomatiske funktioner gjorde dem bekendt med moderne europæiske ideer, som de ville efterligne. Imens forsøgte sultanen og storvesiren at købe den politiske elite ved at opføre barokpaladser og afholde tulipandyrkningskonkurrencer, hvorfor årene 1718-1730 kaldes Tulipantiden (Quataert, 2000: 44). Musik og poesi blomstrede op, men unægtelig også dekadencen, for festerne blev beskrevet som "...lavish entertainments on the model of those of Versailles" (Shaw og Heywood, 1972: 13; Holt et al., 1970: 362-363). Et osmannisk "1789" fulgte: sultanen blev afsat efter et oprør ledet af janitsharerne og ulema. Janitsharerne havde nemlig i mellemtiden ændret rekrutteringsgrundlag og udviklet sig til en privilegeret muslimsk kaste (Sumner, 1949: 8), ligesom ulema var degenereret til et moralsk korrupt aristokrati (Holt et al., 1970: 362). Altså et rige i udbredt forfald og med tegn på *imperial overstretch*.

Man forsøgte at modernisere militæret med hjælp fra franske eksperter, men janitsharernes tilbagevendende oprør standsede reformerne (Holt et al., 1970: 364). Det førte til, at Mahmud 2. i 1826 udslettede janitshar-korpset med effekt også på ulema (Holt et al., 1970: 365). Det banede vejen for 1800-tallets reformer kendt som *tanzimat* ("gavnlig ordninger"; *Den Store Danske Encyklopædi*, bind. 18: 563). De indebar nogen europæisering af retspleje, højere uddannelse, skat og lokalforvaltning, men formålet vedblev at holde liv i den anakronistiske krigersstat. Bureaukraterne bag *tanzimat* overså helt det fundamentale hensyn til samfundets bredere økonomiske og politiske dynamik, som påpeget af Kennedy (1989) og indirekte Gilpin (1981). Ellers vidner forløbet omkring 1700-tallets og 1800-tallets reformer om, at Osmannerriget var fanget i en strid mellem reaktionen, der ønskede en traditionel islamisk legitimitet, altså kulturræson, og reformfløjen, der ønskede at vestliggøre staten og derfor også udenrigspolitisk stod for en pragmatisk statsræson. Selv om reformerne forblev overfladiske, peger datidens fascination af alt europæisk på reaktionens dalende magt. Men forfaldet fortsatte og kom til udtryk i magtkoncentrationen omkring storvesiren på bekostning af sultanembedet og dets særlige legitimitet (jf. Quataert, 2000: 33-34, 43). Ligesom oldtidens imperier – af indlysende teknologiske grunde – havde svært ved at håndhæve deres magt i udkantsområderne, så var Osmannerrigets kontrol med yderområderne faktisk for nedadgående. På Balkan skyldtes det Ruslands opstigning til stormagtsstatus og konkurrerende legitimitet som den ortodokse kirkes beskytter samt osmannernes mange militære nederlag. Hverken med hensyn til blød eller hård magt levede riget således op til Gilpins (1981) tre succeskriterier for hegemoni i denne slutfase. Selve 1800-tallets talemåde "Europas syge mand" udstillede Osmannerrigets voldsomme *imperial overstretch*, dets manglende evne til at tage vare på sig selv, nu det var blevet en del af Europa.

Hegemoni-analytisk perspektiv på perioden 1699-1922: Som anført voksede Rusland til at blive den stærkeste rival til Osmannerriget, hvad angår hård og blød magt. Ortodokse kirkeledere bad Peter den Store om beskyttelse fra katolikker såvel som muslimer. Således skrev den serbiske patriark i 1698: "Vi beder alle med tårer den suveræne monark om at redde os fra papisterne og jesuitterne, der raser stærkere mod de ortodokse end mod tyrkerne og jøderne" (Sumner, 1949: 34). Zaren fulgte opfordringen, hvorfor kulturræson fik en stærk rolle i de russisk-osmanniske opgør og skærpede rivaliseringen med habsburgerne om Balkan. Den russisk-osmanniske rivalisering om det strategisk og handelsmæssigt afgørende Sortehav var dog bestemt af statsræson. Statsræson prægede også de habsburgsk-osmanniske krige. Selv om habsburgerne ikke havde fuld kontrol med deres militære engagementer i 1700-tallet, fremstår der et mønster af svigtende greb om krigsførelsen fra osmannisk side. Det bevirkede, at Europa overså det spæde indre opgør i Osmannerriget omkring år 1800 og fortsat beskrev tyrkerne som dovne, uciviliserede og styret af despoter (Holt et al., 1970: 354). Osmannernes egne ghazi-fordomme om islams og deres egen overlegenhed led derimod skibbrud og med dem kulturræson som udenrigspolitisk doktrin. Statsræson trådte i stedet som for eksempel, da osmannerne efter sejren over russerne i 1711 valgte ikke at støtte det autonome muslimske Krim-khanat og i stedet prioriterede rigets egne umiddelbare interesser (Sumner, 1949: 41).

Napoleonskrigene satte statsræson i højsædet, men her viste Osmannerriget sig definitivt ude af stand til at hævde magten over territoriet rent militært (Holt et al., 1970: 356). Den efterfølgende koncert fik stormagterne til at undlade at skubbe til det væltende læs. I stedet bibeholdt man osmannernes nominelle suverænitet over deres imperium for ikke at skabe et magttomrum – et andet princip fra magtbalancens teori, som følgelig intet havde at gøre med Osmannerrigets faktiske formåen. Fra 1878 og frem begyndte nye statsdannelser på Balkan dog at erstatte riget med eller mod omverdenens accept, og med dets optræden i verdenskrigen var spillet ude.

Konklusion

Analysen af Osmannerrigets indre dynamik viser, at ghazi-identiteten fra at være en styrke som kilde til legitimitet efterhånden udviklede sig til en belastning som hindring for gennemgribende reformer. Det osmanniske krigerimperium led således under en skæbnesvanger mangel på alsidighed med hensyn til samfundets produktive og kvalitative fundament – i det omfang de overhovedet fandtes stod ikke-tyrkere for hovedparten af de ikke-militære sektorer. Denne skævhed i ressourcegrundlaget for Osmannerrigets hårde magt kunne ikke i længden opvejes af en anden notorisk styrke, hvad angår blød magt, nemlig dets overraskende tolerance over for andre trosretninger samt den lov og orden på et ikke-feudalt grundlag, som det stod for. Hertil kommer, at ghazi-legitimiteten trods alt var en kulturræson, som man ikke ustraffet kunne tilsidesætte for at tilpasse sig omverdenens omsving til statsræson. Ifølge Watson (1992: 130) og Gilpin (1981: 33) er der ofte uoverensstemmelse mellem legitimitet/prestige og den realøkonomiske og -politiske udvikling ("praksis"), således også i Osmannerriget. Kriserne omkring år 1600

og 1800 fremkaldte begge en konflikt mellem reaktionen, der ønskede praksis tilbageført, så den svarede til legitimiteten, og grupper, der ønskede legitimiteten tilpasset realiteterne i den europæisk-osmanniske magtfordeling. Med andre ord rammer hypotesen om Osmannerrigets manglende evne til at omstille sig til statsræson noget væsentligt.

Kriserne handlede med Kennedys terminologi om *imperial overstretch*. De svindende erobringer og tiltagende nederlag sled på styret indefra og gav færre ressourcer til militæret i en ond cirkel, som efterhånden fik følger for magtudøvelsen i imperiets yderområder, efterhånden som nye alternative beskyttelsesmagter for eksempelvis de ortodokse kristne voksede frem. På den måde forbistrede rigets strukturelle skævheder dets eksperimenter med pragmatisk statsræson. I sig selv er det imidlertid bemærkelsesværdigt, at analysen af den ydre dynamik omkring Osmannerriget demonstrerer betydningen af statsræson som faktor bag rigets alliancepolitik fra et tidligt tidspunkt; altså slet ikke den ensidige kulturræson, man skulle forvente af en gennemført muslimsk stormagt. Naturligvis var det de efterhånden stærke og verdsligt baserede europæiske stater, der gav bolden op begyndende med Frans 1. af Frankrig, dvs. fra 1529, 1536 og videre frem. Men interessant nok reagerede Osmannerriget fordomsfrit på de kristne europæiske stormagters bestræbelser på at inddrage det i de skiftende anti-hegemoniske magtbalancer som hævdet i min supplerende hypotese. Det tvang Karl 5. ud i en lige så kontroversiel statsræson, nemlig tilnærmelsen til Persien i 1529, selv om Modreformationens kulturræson afstedkom mange "Hellige Ligaer". Selve Reformationen forbistrede de kristnes kulturræson ved at spille nye kort i hænde på Osmannerriget i dets statsræson. Lige så sigende involverede Napoleonskrigenes og koncerttidens hellige alliancer det ortodokse kristne Rusland samt det muslimske Osmannerrige.

Kort sagt er der en glidende overgang fra kulturræson til statsræson, som nærmest ophæver begrebernes egentlige betydning og peger mod sameksistens. I stedet for kulturræsonens polarisering til skade for Osmannerriget blev det deltager i en dynamisk multipolær orden, der beskyttede det, især i forfaldstiden. Overordnet er konklusionen, at Osmannerriget reelt var en vigtig og dynamisk aktør i europæisk historie. Det har nutiden glemt, velsagtens fordi riget blev en af taberne i Europas opstigning til global magtfaktor. Både normativt og metodisk viser artiklen tillige nødvendigheden af at samtænke stormagters indre og ydre dynamik og bekræfter i den forstand Kennedys (1989), Gilpins (1981) og Watsons (1992) indsigter.

Noter

1. Stor tak til Mette Skak for redaktionel bistand. Artiklen var oprindeligt en bacheloropgave.
2. Se Kennedy (1989), som stort set færdigbehandler Osmannerriget i sin introduktion.
3. Kalifatet er betegnelsen for de muslimske imperier, som islam gav anledning til efter Muhammeds død i 632. Først var der *Umayyadkalifatet* med hovedstad i Damaskus, dernæst (fra 750) *Abbasidekalifatet* med hovedstad i Bagdad frem til mongolernes erobring af byen i 1258. Fra da af mistede kalifatet betydning trods eksistensen af et Cordoba- og et Cairo-kalifat. Som det vil fremgå senere, spillede Osmannerriget også på sin legitimitet som kalifatets efterfølger.

4. Senere, under sultan Beyazit 2. (o. 1500) var op mod halvdelen af rigets *timar*-holdere kristne (Inalcik, 1973: 13; Quataert, 2000: 27-29). *Timar* var en skatteopkrævningsret svarende til underholdet for en mand og en hest, dvs. den aflønning, som hærens rygrad *sipahierne* = kavalieriet, modtog.
5. Ikke desto mindre observerede den rejsende Bertrand de la Brocquiere i 1432, at Murad 2. (1421-1451) sagtens kunne have invaderet Europa med sin årsindtægt på 2,5 millioner dukater.
6. Oprindeligt tog man drengene blandt krigsfanger og fortsatte med at få kvinder til sultanens eller storvesirens (: regeringschefen) harem på den måde, mens *devshirme* alene gjaldt drenge.
7. Neumann og Welsh (1991: 334) observerer, at fjendskabet mellem de to religioner paradoksalt nok næredes af de store ligheder imellem dem, idet begge mente at besidde den endegyldige sandhed.
8. Parterne forpligtede sig til at samle en flåde på 200 skibe og 50.000 mand hvert år i tre år. Andet år mødte de osmannernes nybyggede flåde og trak sig tilbage, tredje år sluttede Venedig fred med osmannerne og betalte en større kompensation.

Litteratur:

- Den Store Danske Encyklopædi. Bind 1-20* (1994-2001), København: Danmarks Nationalleksikon.
- Gilpin, Robert (1981). *War and Change in International Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Goodwin, Jason (1998). *Lords of the Horizons*, New York: Henry Holt.
- Gulick, Edward Vose (1967). *Europe's Classical Balance of Power*, New York: The Norton Library.
- Hess, Andrew C. (1978). *The forgotten Frontier*, Chicago: University of Chicago Press.
- Holt, Peter Malcolm, Ann K.S. Lambton and Bernard Lewis (1970). *The Cambridge History of Islam*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Inalcik, Halil (1973). *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, London: Phoenix.
- Kann, Robert A. (1974). *A History of the Habsburg Empire 1526-1918*, Los Angeles: California University Press.
- Kennedy, Paul (1989). *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict From 1500 to 2000*, London: Fontana Press.
- Neumann, Iver B. and Jennifer M. Welsh (1991). "The Other in European Self-definition", *Review of International Studies*, Vol. 17, No. 4, pp. 327-348.
- Putnam, Robert D. (1988). "The Logic of Two-Level Games", *International Organization*, Vol. 42, No. 3, pp. 427-460.
- Quataert, Donald (2000). *The Ottoman Empire, 1700-1922*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rystad, Göran (1985). *Religionskrige og enevælde. Politikens verdenshistorie bd. 12*, København: Politikens Forlag.
- Schwoebel, Robert (1967). *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk*, Nieuwkoop: De Graaf.
- Shaw, Ezel Kuril and C.J. Heywood (1972). *English and Continental Views of the Ottoman Empire*, Los Angeles: University of California.
- Sumner, Benedict Humphrey (1949). *Peter the Great and the Ottoman Empire*, Oxford: Basil Blackwell.
- Watson, Adam (1992). *The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis*, London: Routledge.
- Witteck, Paul (1938). *The Rise of the Ottoman Empire*, London: The Royal Asiatic Society.